

DARAGÓ DÉNES

Botrány a katedrán. A modern társadalomelmélet megjelenése Magyarországon

Tanulmányomban a XX. század első évtizedeire emlékezünk, mely esztendőök a magyar jogelméleti gondolkodás nagy korszakának kezdetét jelentették. Felidézzük a kor hangulatát, s bemutatjuk, hogy Egyetemünk polgárai - oktatók és hallgatók – milyen szerepet játszottak a korabeli tudományos és közéleti mozgalmakban.

A Jogi Kar 1900-ban elkészült új épülete

Pillantsunk be tehát az 1900-as évek világába, nézzük meg, milyen egyetemi élet folyt a jogi kar frissen elkészült új épületében, amelynek 1900. május 29-i avatóünnepségén maga I. Ferenc József király méltóztatott személyesen részt venni.¹

A joghallgatók társasági élete a megszokott keretek között folyt, valami azonban volt a levegőben, ami sejtetni engedte, hogy az 1901-es esztendő legnagyobb eseménye nem a jogászbál lesz, jóllehet az est fényét még a külön erre a célra komponált jogászkerítő is emelte.

Az 1901-es jogászbál meghívója az erre az alkalomra komponált keringővel

1901. április 26-án, egy szép tavaszi pénteken - tényleg jó idő volt, az időjárás-jelentés szerint „a hőmérséklet a fővárosban ma délben 17 fok Celsius, (...) a meteorológiai intézet jóslata szerint helyenkint zivataros idő várható” - az egyik napilapban „szenzációs leleplező” cikk jelent meg, *Anarkia az egyetemen* címmel. Az írás szerint *Pikler Gyula*, a jogbölelet rendes tanára „a cinizmust hirdeti az élet vezérelvének”, előadásán egyenesen kijelentette: „Az én célom az, hogy az Önök szívéből az olyan kicsinyes fogalmakat, mint a haza, nemzet kiirtsam.” Az újságcikk hatására *Pikler* előadásának végén *Köpösdy Dezső* joghallgató, az Egyetemi Kör elnöke felhívta a

¹ Szabó Miklós: *Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”*. In: *Történelmi Szemle*, 1970/4. sz. 486. o.

professzort, hogy határolódjon el a lapban megjelent állításoktól, jelentse ki, hogy azok nem az ő tanításai. Pikler nem ült föl a provokációnak.²

A „Pikler-ügy” a napilapokban

Másnap, 1901. április 28-án gróf Zichy Aladár a képviselőházban interpellációt intéz Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az ügy kivizsgálása céljából. Érdeemes fellapozni a parlamenti naplót:

„Gr. Zichy Aladár: Nem kisebb dologról van szó, t ház, mint, hogy (...) olyan előadásokról volt szó, a melyet a magyar királyi tudományos egyetemen egy rendkívüli tanár tartott volna, a mely előadásokban a hazaszeretet meg van támadva és a valláserkölcsi alap ki van nevetve. (...) Az egyetemi tanár úr folytatólag a következő tétéleket vallotta magáénak (olvassa) 'Hogy a vallás az emberi butaságnak és korlátoltságnak egy megnyilatkozása. (...) Erkölcsről pedig egyáltalán nem beszél, mivel az emberek tisztán egoisták és semmi erkölcsi dologra nem képesek' Bekiabálás: Mintha a képviselőházban volna! (Derületség.)”³

A megtámadott tanár mellett azonnal fölsorakoztak tanítványai. A főszerkesztőként Jókai Mór által jegyzett Magyar Nemzet így számol be a történekről:

„Délben tizenkét óraker nagy demonstráció volt Pikler tanár mellett az egyetemen. Az épület egyik legnagyobb termében, a hol előadásait rendszeresen tartani szokta, együtt voltak tanítványai (...) Vagy négyszázan lehettek együtt, egymáshátán szorongva s részben a nyitott ajtó előtt csoportosulva. A mikor a tanár belépett, dörgő éljenzés, tapsolás hallatszott. Pikler perczekig nem tudott szóhoz jutni. A zaj lecsillapultával Pikler szólni kezdett.

- Felállani! Felállani! -kiabálták, és állva hallgatták meg szavait:

- Igen köszönöm (...) hozzám szóló ragaszkodásukat és szeretetüket. A dolog érdemére nézve nyilatkozni szükségesnek nem tartom, mert hiszen Önök ismerik állításaimat. Én e dologban csak egygyel törődöm, hogy Önök megbízzanak bennem; bármi is történjék, én tovább is félelem és a legkisebb engedmény nélkül azt fogom tanítani, a mit igaznak gondolok. (...)

Hír szerint bizalmi nyilatkozat is készül, a melyet Pikler összes mostani tanítványai aláírnak.”⁴

A „bizalmi nyilatkozat” meg is született.

„Mélyen tisztelt tanár úr! Előadási termék padjai nem hiába teltek meg évről-évre, napról-napra.

² i.m. 498. o.

³ In:Képviselőházi Napló, 698. országos ülés, 1901. április 27-én szombaton.

⁴Tüntetés Pikler mellett. In: Magyar Nemzet, 1901. 04. 28-i sz. 7. o.

Azon lelkesedés, amely szavait annyiszor követte, nem a pillanatnyi fellobbanás lángja volt. A bizalom, a ragaszkodás és a szeretet folyton él bennünk, szilárd és semmiféle alacsony támadás, rosszakaratú üldözés nem lesz képes azt a jövőben sem megintatni.

Budapest, 1901. április 29-én maradunk nagyságodnak mély tisztelettel: Hallgatói: (Aláírások)”

Pikler Gyula

A 211 aláírással ellátott nyilatkozatot fölolvadni és átadni nem sikerült, úgy is mondhatnánk, hogy az időjárás-jelentésben megjósolt zivatar bekövetkezett. Az április 29-i előadásra mind Pikler támadói, mind hívei megfelelően fölkészültek, kellő létszámban és hangulatban gyülekeztek az 1. számú terem előtt. A támadók megpróbálták megakadályozni a nyilatkozat átadását, „*Le a zsidókkal*” felkiáltások közt berohantak a terembe. „*A nagy zsvajban többen tettleg is bántalmazták egymást. Így Kornfeld Leó és Tóth Aladár joghallgatók közt valóságos verekedés tört ki. Pikler meg akarta tartani előadását, de olyan tolongás volt a folyosón, hogy nem juthatott be az előadóterembe.*”⁵

Ezekben a napokban a Pikler-ügy uralja az egyetemi közéletet.

„Támadók vagy támogatók?” – Egykorú névvésetek a fölépcső 3. emeletén

Gróf Khuen-Hédervári Sándor joghallgató – az akkori horvát bán, későbbi miniszterelnök, Gróf Khuen-Hédervári Károly fia - külön sajtóközleményben tudatja a nyilvánossággal, hogy a

⁵ *Tüntetés az egyetemen.* In: Magyar Nemzet, 1901. 04. 30-i sz. 5-6. o.

híreszteléssel ellentétben egyáltalában semmi köze a professzor elleni támadásokhoz. Az eseményeket elindító Köpösdy Dezső szintén nyilatkozatban cáfolja a sajtó azon állítását, amely szerint április 28-án, amikor is lakásán kereste fel Piklert, bocsánatot kért volna tőle a történetekért.

A tumultusnak becsületbeli következményei is vannak: „Az egyetemi tüntetésekből kifolyólag ma reggel pisztolypárbaj volt Köpösdy Dezső joghallgató és Nagy Endre hírlapíró között, (...) mely ma reggel folyt le a budai lövölde mögött elterülő réten. Mindkét fél elsütötte pisztolyát, de egyik sem talált. A felek kibékültek. (...) A tegnapi verekedésből ezen kívül a következő lovagias ügyek támadtak, úgymint: Kornfeld Mór – Tóth Aladár között, Tóth és Kral Vilmos joghallgatók közt, és Kornfeld és Patz Jenő között.”

„(Saját tudósítónktól.) Az egyetemen ma teljes csend uralkodott. A jogi kar tanácskozásai miatt az előadások szüneteltek, s az egyetem épületébe az ifjúságot csak igazolványuk felmutatása mellett bocsátották be. Annál élénkebb volt az élet az egyetem épülete előtt, hol az ifjúság nagy csoportokba verődve élénken tárgyalta a tegnapi eseményeket”.⁶

Az egyetemi tanács 1901. április 30-i VI. rendes tanácsülésén 4410/1900-19011 számú határozatával a verekedő táborok két-két tagját egy évre, Köpösdy Dezsőt örökre kizárta az egyetemről.⁷

A parlamenti vitában a felek elvi éllel fogalmazták meg álláspontjaikat:

„Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter: Amennyire nem habozom az állam törvényei és a fegyelmi rend ellen vétő tanár ellen (...) a legerényesebb intézkedéseket megtenni, éppen úgy, t. képviselőház, éppen olyan lelkiismeretességgel, aggódó gondoskodással és teljes erélyvel őrzöm meg a maga egészében és teljességében a szabadságok legnemesebbikét, a tanszabadságot (Hosszantartó, élénk tetszés, helyeslés, éljenzés és taps (...)) és egy perczre sem feledkezem meg arról, hogy a tanszabadság üres, csillogó jelszó, érték és tartalom nélküli keret, ha annak kebeléből kiirtjuk annak lelkét: a szellemi szabadságot” (...)

Gr. Zichy Aladár: Azzal zárom szavaimat, hogy én a magam részéről, bár tudom hogy emiatt a sötétség pártolójának fognak nevezni, kevesebb tudományt, de több istenfélelmet és hazaszeretet akarok. (...) A választ nem veszem tudomásul.”⁸

A botrány utórezgései hónapokig foglalkoztatták a közvéleményt. Köpösdyből országos celebritás lett, a nagyváradi jogász ifjúsági olvasókör táviratban biztosította támogatásáról⁹, a kassai jogakadémia ifjúsága egyenesen elnökévé választotta.¹⁰

Az érintett fiatal emberek lehetnének akár a Pál utcai fiúk idősebb testvérei, egyleti életük is hasonló véres komolysággal zajlik. A Pikler-ügyet folyamatos figyelemmel kísérő újságíró, Ady Endre így számol be a nagyváradi események részleteiről:

„Csúnya kis dolog esett meg tegnap délután a nagyváradi jogakadémián. A nagyváradi joghallgatók reprezentáló köre, az olvasókör, elhatározta, hogy üdvözli Köpösdy Dezsőt, a nemzetieskedő klerikális diákok hírhedt vezérét. (...)

A határozat maga egy kis csíny útján lett határozattá. Az ifjúság bízott az olvasókör vezetőségének azon megtett ígéretében, hogy nem politizál, s minden hecctől távol tartja magát.

⁶ Az egyetemről. In: Magyar Nemzet, 1901. 05. 01-i sz. 5-6. o.

⁷ Szabó: i.m. 502. o.

⁸ In: Képviselőházi Napló, 704. országos ülés, 1901. május 7-én kedden.

⁹ Szabó: i.m. 503. o. (Az üdvözlő táviratot a nagyváradi jogakadémia 54 tagja írta alá)

¹⁰ Ady Endre: Diákok ügye. In: Nagyváradi Napló, 1902. 02. 12-i sz.

Tegnap fél hat órakor ülést tartott a kör Krüger alelnök elnöklete mellett. Az ülésnek közömbös tárgyai voltak. Mintegy tizenöten voltak összesen jelen. Egyszer csak váratlanul fölállott egy Hantke nevű joghallgató, s utalva "arra a méltatlan hajszára", mely Köpösdyt, e jeles jezsuita csemetét - szerinte érte, indítványozta, hogy a nagyváradi akadémia ifjúsága üdvözlő táviratot küldjön neki.

Hiába szóltak méltatlankodva, okos hangon, meggyőzően (...) a liberális ifjak (...), a botrányt megakadályozni nem tudták. Az indítvány egy szavazattal győzött.

A táviratot azonban mégsem küldhetik el a nagyváradi klerikális csemeték. A liberális ifjak nyomban fellebbezést jelentettek be, s el vannak tökéelve, hogy a botrányos határozat végrehajtását bármi módon megakadályozzák.”¹¹

A másnapi számban: „A liberális joghallgatók már eddig közel nyolcvan joghallgatóval iratták alá a fellebbezést, melyet a Köpösdyt üdvözlő határozat ellen akarnak beadni. És már nincs benne kétség, (...) nem fogja a nagyváradi jogakadémia ifjúsága üdvözölni. Saját személyében megteheti bárki. Gusztus kell hozzá csupán....”¹²

Jó lenne azt gondolni, hogy a Pikler elleni heves támadás a tudomány korban betöltött magas presztízsét jelzi, azt, hogy az akkori tudományos és politikai közvélemény - joghallgatók és tanárok, újságírók és politikusok – olyan fontosnak tartották a jogbölcselet katedráján elhangzottakat, hogy azonnali szükségét érezték támogató vagy elítélő személyes állásfoglalásuk pontos kifejezését. Bizonyára voltak a szereplőknek ilyen jellegű motivációi is, de ne legyünk naívak: a Pikler-hecc elsősorban politikai ügy volt, az egyetemen az ún. kereszt-mozgalom keretébe illeszkedett, az országos szinten pedig a formálódó keresztény jobboldali pártok számára szolgáltatott hálás témát az események.¹³

Mi volt az Pikler Gyula tanításában, ami ilyen elkeseredett támadást váltott ki ellenfeleiből? *Pozitívizmus és szociológia* az a két szó, amely polarizálta a korabeli tudományos és politikai közvéleményt.

A természettudományok XIX. századi példátlan diadalútja inspirálta azokat a törekvéseket, amelyek szerint a társadalomnak is lehetnek tudományos módszerekkel megismerhető objektív törvényszerűségei, amelynek birtokában az emberiség – a természet korábban zabolázhatatlannak tűnő hatalmas erőihez hasonlóan – a társadalmi folyamatokat is irányíthatja. A társadalom törvényeit vizsgáló új tudomány, a szociológia, e felfogásból következően több, mint egyszerű szaktudomány, általános világmagyarázó erővel bír. „Ismert, hogy a szociológia szó jelentése a század elején Magyarországon nem ugyanaz volt, mint ma. Aki szociológiáról beszélt, azon egy progresszív, liberális világi és pozitívista megközelítésmódot értett, nem specializált tudományt.”¹⁴

Magyarországon az uralkodó jogdogmatikai (tételesjogi), természetjogi-észjogi és történeti jogi iskolák tanításai mellett a jog pozitívista és szociológiai szemléletű megközelítése az 1880-as, 90-es években kezd megjelenni. Az új szemlélet a budapesti egyetem jogbölcseleti tanára, *Pulszky Ágost* nevéhez köthető.

¹¹ Ady Endre: *Köpösdyt üdvözlök a nagyváradi diákok.* In: Nagyváradi Napló, 1901. 11. 28-i sz.

¹² Ady Endre: *Köpösdy Dezső üdvözlése.* In: Nagyváradi Napló, 1901. 11. 29-i sz.

¹³ A „kereszt-mozgalom”-ról lásd Szabó Miklós idézett művét.

¹⁴ Némedi Dénes: *Durkheim Magyarországon.* In: Szociológiai Szemle, 2007/3-4. sz. 149-174. o.

Pulszky Ágost

Pulszky lefordítja Henry Sumner Maine híres könyvét az ősi jogról. A munkát *Horváth Barna* a „gondolatmenetnek oly világos ’átnézetét’, a részleteknek pedig olyan szakavatott megvilágítását” adó, kiváló jegyzetapparátus alapján a mű legjobb kiadásai egyikének tartja.¹⁵ Fő művében, az 1885-ös *A jog és állambölcsészet alaptanai*-ban (amelyet a következő évben saját fordításában Londonban is megjelentet) határozza meg magyar nyelven először a szociológia mint tudomány fogalmát, és fejti eklektikus szociológiai elméletét, amelyet egyetemi előadásában is népszerűsít. Figyelemre méltó Pulszky angolszász orientációja, amely a több évszázados német recepcióhoz szokott hazai jogelméletben jól jelzi a korszakváltást.

A magyar szociológiatörténet egyik jeles művelője szerint Pulszky munkássága Gogol híres köpenyéhez hasonlítható, hiszen a XX. század első felének szociológiája, szociologikus affinitásai közvetlenül vagy közvetve, mind Pulszky jogbölcseleti előadásában, társadalomelméletében gyökereznek.¹⁶ Pulszky tanítványa volt Pikler, utódja az egyetemi katedrán, Pikler hallgatói voltak *Somló Bódog*, *Jászi Oszkár*.

Pikler fő művében, az 1897-ben megjelent *A jog keletkezéséről* című munkájában a pozitivizmus teljes fegyverzetében jelenik meg. A jogbölcsező feladata, hogy a jogfejlődést összekapcsolja a társadalom tudományos magyarázatával, Pikler híres fordulata szerint „a természetjogot a jog természetrajzával helyettesítse”. A XIX. század második felének uralkodó szociológiai irányzata az ún. evolúciós elmélet, amely a *darwini* „survival of the fittest” kérlelhetetlenül uralkodó szelektációs alapelvehez hasonlóan egyetlen képletre kívánja visszavezetni a társadalom törvényszerűségeit. Pikler is kidolgozza „a maga végső elvét, a minden cselekvést közös nevezőre hozó utilitárius motivációs formulát, amelyre minden norma és intézmény visszavezethető: (...) ez az individuumból kiinduló, s az egyén ismeretei, ész- és célszerű belátása szerint változó, örömevű szükségletkielégítés.”¹⁷

Erről az alapelvről nyerte elnevezését a „belátásos jogelmélet” amely a jog alapját az egyén célszerű belátásában látja, megkülönböztetendő magát az ún. „ösztönszerűségi” elméletektől, amely valamiféle, racionalitás előtti vagy azon túli hajlamból, vonzalomból magyarázza a társadalmi intézmények létét.¹⁸

Pikler a felismert tudományos alapképlete és a mögötte álló, utilitárius és racionalista elemekre redukált mechanikus emberképe alapján felvilágosító, leleplező kritikának veti alá az alapvető jog-és társadalmi intézményekre vonatkozó hagyományos nézeteket. „Az államot, e felfogás szerint az emberek azért alakították, mert belátták, hogy rendezett összeműködés által mindenféle szükségleteiket jobban elégíthetik ki (...)”¹⁹ Más helyen: „Egészen helytelen nézet, hogy egészséges, ép lelkű és haladó emberek nyelvükhöz és műveltségükhöz azért ragaszkodnának, (...) mert azt őseiktől örökölték, vagy mert az faji tulajdonságuk. Ellenkezőleg, egészséges, ép lelkű és haladó emberek csak mint nyelvhez és műveltséghez ragaszkodnak saját nyelvükhöz és

¹⁵ Horváth Barna: *Angol jogelmélet*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft, Budapest, 2001. 432. o.

¹⁶ Saád József: *A magyar szociológia centenáriuma*. In: Szociológiai Szemle. 2001/3. sz. 5. o.

¹⁷ i.m. 8. o.

¹⁸ Pikler Gyula: *A jog keletkezéséről* Budapest. Politzer Zsigmond könyvkereskedő kiadása, 1897. 1. o.

¹⁹ Pikler: i.m. 1.o.

műveltségükhöz, vagyis azért, mert az jó, és feladják azt egy jobb kedvéért. Az ellenkező értelemben vett ragaszkodás ahhoz kivételes, beteges és haladásellenes tény.”²⁰

A hivatkozott szociológiatörténész a Pikler „tárgyilagos okfejtésekbe csomagolt provokatív és frivol” példáit nagy kedvvel hallgató - nem kizárólag csak jurátus – fiatalokat a Turgenyev híres regényében ábrázolt „ridegen okos, minden álság leleplezésére azonnal kész, tanult ifjúság”-hoz hasonlította.²¹ Üssük csak föl az *Apák és Fiúk*-at:

„- Az vezet a cselekvésben, amit hasznosnak ismerünk el. A mi korunkban a leghasznosabb a tagadás, tehát mi tagadunk.

- Mindent?

- Mindent.

- Mit nem mond? Nemcsak a művészeteket, a költészetet... hanem ... mondani is borzalmas.

Mindent -ismételte meg Bazarov leírhatatlan nyugalommal. (...)

- Ön tehát mindent tagad, pontosabban kifejezve mindent rombol... No de építeni is kell.

- Ez már nem a mi dolgunk... Előbb meg kell tisztítani a helyet.”²²

Bazarov más helyen így beszél nézeteiről: „...az egyes emberek megismerése nem éri meg a fáradságot. Valamennyi ember hasonlít egymáshoz testileg is, lelkileg is, mindnyájunknak van egyforma szerkezetű agyveleje, lépe, szíve, tüdeje; és az úgynevezett erkölcsi tulajdonságok is ugyanazok mindnyájunkban; apró módosulások semmit sem jelentenek. Elég egyetlenegy emberpéldány ahhoz, hogy valamennyiről véleményt formálhassunk. Az emberek olyanok, mint a fák az erdőn, nincs olyan botanikus, aki minden egyes nyírfával foglakozik.”²³

A szociológia tudományának önálló intézménye a XIX. században Magyarországon nem volt, amint az a példából látható, leginkább a budapesti egyetem jogi karán, a jogbölcseleti előadásokon kaphatott teret. Ugyancsak az Egyetem tanárai, így a jogbölcselek közül Pulszky és Pikler, valamint frissen végzett hallgatóik, Somló Bódog, Jászi Oszkár és társaik bábáskodtak a hazai szociológia korabeli ikercsillagai, a *Huszedik Század* című folyóirat és a *Társadalomtudományi Társaság* megszületése körül.

A Huszedik Századról és a Társadalomtudományi Társaságról szólva nem lehet büszkeség nélkül említeni azt a tényt, hogy: „A magyar szociológia viszonylag korán kezdett intézményesülni. Társasága például hét illetve nyolc évvel megelőzte a szellemi életünket mindig is erőteljesen orientáló osztrákokat és németeket: Ausztriában 1908-ban, Németországban 1909-ben alakult szociológiai társaság.”²⁴ A fiatal magyar szociológia nemzetközi kapcsolatai és élénkek voltak: A Huszedik Század első száma korszak talán legtekintélyesebb tudósa, Herbert *Spencer* bátorító soraival kezdődött, a folyóirat külföldi munkatársai között az akkoriban jól csengő, ma már talán csak a szakterület kutatói által ismert nevek között ott olvashatjuk Emile *Durkheim* nevét is. A kezdeményezések a magyar szellemi elit széles rétegeit is megmozgatták, a Társadalomtudományi Társaság tagjai közt találjuk az inkább konzervatívnak tartott *Concha* Győzőt is.

A Huszedik Század és a Társadalomtudományi Társaság megalapítása kétségkívül a kibontakozó magyar szociológia legfontosabb eseménye. Jelentőségét nem győzik hangsúlyozni későbbi méltatói: „Soha Magyarországon azelőtt nem indulhatott és maradhatott fenn még ennél sokkal kevésbé igényes folyóirat sem, anélkül hogy függetlenségét valamilyen formában kénytelen ne lett volna feláldozni. (...) Két évtizedes fennállása alatt egyetlen esetben sem alkudott meg színvonala rovására nem tett engedményt a könnyebb olvashatóságnak, a nagyobb publicitásnak.”²⁵; de korabeli ellenfelei sem: „A Huszedik Század (...) a magyarországi

²⁰ Pikler: i.m. 242-243.o.

²¹ Saád: i.m. 8. o.

²² Turgenyev, Ivan Szergejevics: *Apák és Fiúk*. (fordította: Áprily Lajos) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1962., 211. o.

²³: i.m. 245. o.

²⁴ Saád: i.m. 9. o.

²⁵ Horváth Zoltán: *Magyar Századforduló*. Gondolat, Budapest, 1974, 125. o.

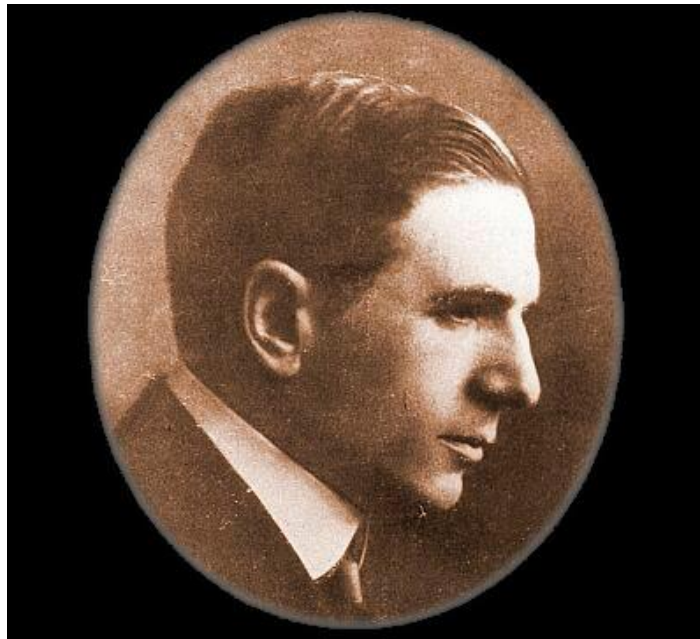
szabadgondolkodók tudományos vitáinak legfőbb fóruma; itt pendítik meg először a többi orgánumban aprópénzre váltandó és forgalomba hozandó eszméket; itt adják ki a jelszavakat és utasításokat, hogy kit, mit, hogyan, miféle tudományos cégér alatt lehet és kell támadni...”²⁶

A folyóirat értékét a mából visszatekintve nem is az egyes írások önértékében, hanem elsősorban abban láthatjuk, hogy azonnal jegecesedési ponttá vált. Igényes, szakmai jellegű cikkeivel tematizálta a közgondolkodást, korábban mellőzött fontos kérdéseket tett színvonalas tanulmányaival megkerülhetetlenné.

Nem tisztem a Huszadik Század szakmai teljesítményének értékelése. Egyetlen kritikát idézek föl, nem is annyira a bírálat tárgya, mint a bíráló személye miatt. *Babits Mihály* ír így ifj. *Leopold Lajos* tolna-megyei gazdálkodónak *A presztízs* című művéről a Nyugatban: „A könyv érdekes és jól van megírva, csak itt-ott ölti fel (...) a magyar szociológiának azt a tudálékos pózát, mely a legegyszerűbb, legbanálisabb gondolatokat, a színleg tudományos kifejezések és értéktelen műszavak bosszantó homályába burkolja. Ez a kezdeteit élő tudomány oly presztízhajhászása, melyet maga Leopold ítél el legjobban.”²⁷ Bizony, olyan idők voltak ezek, amikor vidéki birtokosok nem átalítottak szociológiai könyvet írni, költőóriások pedig recenzeálni azokat. Ami a kritika érdemi részét (a tudományos nyelvhasználat buktatóit) illeti, lehet, hogy olyan gyermekbetegségről van szó - amelyet egy másik Rímhányó tréfás diagnózisával élve – csak az aggkori végelgyengülés gyógyít meg.

A Huszadik Század szerzői - a szociológia kulcstudománykénti fölfogásából következően -- nem tudtak, és nem is akartak ellenállni annak a kísértésnek, hogy a felismert vagy felismerni vélt tudományos összefüggésekre gyakorlati politikát alapozzanak. *Jászi Oszkár*nak a folyóirat tíz éves évfordulójára írt soraiból idézve: „Szociológia! Ez volt az a szó, amely szintetizálta törekvéseinket: a természettudományok diadalmas erejében való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást, és az ezen felépülő új, népboldogító politikát a benthemi igazságosság szellemében.”²⁸

A Huszadik Század ezt az arcát *Somló Bódog A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról* című írása mutatja meg leginkább.

Somló Bódog

A tanulmány első része a tudományok addigi fejlődését tekinti át, a társadalom egyetemese

²⁶ Göröcsöni Dénes: *Folyóiratok Szemléje* In: *Katholikus Szemle*, 1907. I. köt. 536.o. Idézi: Horváth: i.m. 125-126. o.

²⁷ Babits Mihály: *A presztízs (írta ifj. Leopold Lajos)*. In: *Nyugat*, 1912/9. sz. Figyelő (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00103/03336.htm>)

²⁸ Jászi Oszkár: *Tíz év*. In: *Huszadik Század*, 1910/1-2. sz. 2. o.

törvényszerűséget keresve. „Van-e már nekünk is egynéhány olyan alapkövünk, a miket más tudományoktól olyannyira irigylünk? (...) Ilyen alaptétel mindenekelőtt a társadalom folyamatos fejlődésének a ténye. (...) Pusztán a fejlődésnek egynéhány velejáró igazsága és néhány részletesebb megállapítása az, a mi a társadalomtudomány alapvető tételei közül teljesen bizonyítottnak tekinthető.”²⁹ És mik a fejlődés vele járó igazságai? Mindenekelőtt az, hogy ami a fejlődés magasabb szintjét képviseli, az önmagában értékes. Leegyszerűsítve: az új magasabb rendű a réginél.

Ezen lapidáris alapigazság fényében vizsgálja a korabeli tételes büntetőjog néhány intézményét, például az izgatás tényállását. „A magyar büntető-törvénykönyv és más törvényeink is abba a súlyos hibába esnek, hogy a fennálló jogrendet a törvényszerű változtató törekvések ellen is védelemben részesíteni szükségesnek látják.”³⁰ Amikor a törvény büntetni rendeli a tulajdon és a házasság intézménye elleni izgatást, akkor valójában azt akarja elérni, hogy a jog bizonyos részei soha meg ne változzanak. Az osztályok, nemzetiségek vagy felekezetek elleni gyűlöletre izgatás tilalma mindenekelőtt az uralkodó osztály védelmét jelenti a fejlődéssel szemben.

A szerző még mélyebbre hatol a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit kutatva: „(...) Az organikus vagy senilis konzervativizmus a haladásnak, az egészséges fejlődésnek legkonokabb ellenfele. (...) Mindeddig pedig még nem is szólottam a borzasztóságoknak arról a legborzasztóbbikáról, hogy az oktatás jelentékeny részben oly papok kezén van, kik minden új igazság fényét csak több ezer éves tanítások a prizmáján keresztül megtörve engedik tanítványaik szemébe jutni.”³¹ Íme hát a társadalmi fejlődés elméletének gyakorlati alkalmazása.

Nem csoda, ha konzervatív oldalról, elsősorban az egyház részéről komoly bírálatot váltott ki a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság tevékenysége. Ennek a kritikának volt a része, ha nem is a legnemesebb fajtából a Pikler-hecc, és például az imént ismertetett cikk nyomán kirobbanó, hasonló forgatókönyv szerint zajló Somló-ügy is. Ne gondoljuk azt, hogy ezek a durva hangvételű támadások valamiféle áporodott szagú magyar provincializmus tünete lennének. A Pikler-ügy nagyváradi hullámain bemutató Ady 1907-ben Bakonyából tudósítva beszámol arról, hogy egy Jeanne d'Arc elleni pamfletet jegyző líceumi tanár ellen „Köpd le Thalamast” - így hívták a megszólított szabadgondolkodót - indulót fújva vonultak föl a katolikus diákok, akiket pedig a szocialisták „raktak el”.³²

Az egyházi kritika intellektuálisan eggyel magasabb szintjét jelentették azok az önálló művek, amelyek Pikler elméletét vitatták, így *Jehlicska Ferenc Pikler Gyula belátásos elmélete* című 350 oldalas könyve, valamint *Simon József Sándor* beszédes című írása: *Tudomány-e Pikler Gyula tanítása, vagy egyszerűen csak demagógia?*³³

A komoly és alapos kritikát a Társadalomtudományi Társaságból 1906-ban kivált konzervatív és nemzeti szellemű szerzők képviselték, aki a Magyar Társadalomtudományi Egyesületbe - amelynek tagjai közt a Karunk oktatói, így *Timon Ákos*, vagy a jogelmélettel is foglalkozó *Angyal Pál* szintén képviseltették magukat - tömörülve megjelentették a *Magyar Társadalomtudományi Szemle* című folyóiratot.

²⁹

³⁰

³¹ Somló Bódog: *A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*. In: Huszadik Század. 1903/5. sz. 397. o.

³² A. E.: *Pikler-Thalamas*. In: Budapesti Napló, 1907. 10. 19-i sz.

³³ Horváth: i.m. 272-273. o.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle első kiadása

Az Egyesület megalakulásának körülményeiről és céljairól így számol be a *Neutralis* álnevű szerző: „A destruktív törekvések (...) kitűnő tudományos köntösben kínálták magukat. Az izgató demagógia sociologiai tolvajnyelvet használt. A magyar közönség becsületese, haladnivágyó rétegei megdöbbenve nézték ezeket a jelenségeket, és kételkedni kezdtek, hogy vajon mi a nagyobb veszedelem: a régi maradiság-e vagy ez az újító szellem? (...) A Magyar Társadalomtudományi Egyesület azoknak a szervezete, kik e tudományt magáért a tudományért művelik, a kik a társadalom törvényei és a nemzeti fejlődés között nem látnak ellentétet.”³⁴

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület és a Magyar Társadalomtudományi Szemle a kibontakozó magyar szociológiának jelentős alkotóműhelyévé, a korszak társadalomkutatási törekvéseinek a Huszadik Század és köre mellett legfontosabb összefogójává vált.³⁵

Önálló előadás témája lehetne, hogy a magyar szociológiai gondolkodás e két világnézeti alapon elkülönülő műhelyének története hogyan alakul a vizsgált korszak viharos éveiben, különösen a világháború és a történelmi Magyarország bukásának időszakában. Összefonódó vagy egymást keresztező sorsok bemutatása helyett egyetlen életpályát kívánok felidézni.

Somló Bódog, akit 1903-ban a marxizmussal kacérkodó szélsőséges polgári radikális gondolkodónak ismertünk meg, a későbbiekben fokozatosan szakít a szociológiai szemléletmóddal, jelentős nemzetközi tudományos elismerését már újkanti és jogi alaptani szellemben írt műveivel aratja. Tudományos felfogásának változásával párhuzamosan a Huszadik Század köréhez fűződő személyes kapcsolatai is egyre gyengülnek. A 1918-19-es összeomlást követően nem tud szabadulni az önvádtól, hogy a tragédiához az ő maga és elvbarátai által elindított erjedés is hozzájárult. 1920-ban Kolozsvárt, a Házsongárdi temetőben édesanyja sírja mellett önkézével vet véget életének. Vagyonát a Területvédő Ligára hagyta.³⁶

Sapientia sat.

³⁴ *Neutralis: A Magyar Társadalomtudományi Egyesület szabadiskolája.*

(<http://www.huszadikszazad.hu/tudomany/a-magyar-tarsadalomtudomanyi-egyesulet-szabadiskolaja>)

³⁵ Saád József: *Magyar szociológia-történet: minek a története?* (<http://www.c3.hu/scripta/replika/2324/saad.htm>)

³⁶ Szegvári Katalin: *Somló Bódog jogelméleti munkássága.* In: *Jogelméleti Szemle.* 2004/4. sz.